

Любов ЯНОВСЬКА
1861–1933

«...великий майстер у виборі сюжетів».

М.Коцюбинський

«Я знаю, що ви більше дбаєте о розвої нашого рідного слова, аніж про свою користь».

З листа С.Русової до Л.Яновської

Наталія ШУМИЛО,
доктор філологічних наук,
Інститут літератури
ім. Тараса Шевченка
НАН України

ЛЮБОВ ЯНОВСЬКА

До 150-річчя від дня народження

Народилася Любов Олександрівна Яновська (псевдоніми Ф.Екуртьже, Омелько Реп'ях) 30 липня 1861 р. в с. Миколаївці Борзнянського повіту на Чернігівщині в маєтку своєї бабусі Любові Боголюбцевої, рідної сестри Ганни Барвінок та сестри дружини відомого українського етнографа М.Номиса. До речі, першою великою любов'ю бабусі Л.Яновської був Віктор Забіла, автор відомих пісень «Гуде вітер вельми в полі», «Не щечечи, соловейку». На жаль, батько Боголюбцевої не дав доньці благословення на шлюб з її обранцем. Відтак ця нещасна любов тяжко позначилася на подальшому житті та долі поета¹. Мати Яновської – Марія Боголюбцева, українка, вихованка П.Куліша. Батько – Олександр Щербачов, росіянин, з військових, син поміщика.

Дитинство письменниці пройшло у Варшаві, куди батько був переведений по службі після польського повстання 1863 р. На той час у столиці Польщі жив П.Куліш. Він залучав Боголюбцеву до спільної творчої роботи, посилав її навіть до Парижа, щоб вона мала змогу вдосконалити свої знання з французької мови і перекладати його твори. Військова кар'єра Щербачова урвалася, бо він нібито допоміг втекти двом засудженим до смертної кари повстанцям, за що й дістав шість років каторги. Уникнути покарання допомогли йому давні зв'язки у вищих колах.

Вийшовши у відставку, Щербачов повернувся в Україну до Полтави. Його дружина розгорнула тут активну просвітницьку діяльність, а сам він витримав іспит на нотаря і перевіз родину до Кременчука. Тут у сім'ї Щербачових значно загострилися проб-

леми національного виховання дітей. У тяжкому двобої схрестилися дві мовні стихії – російська й українська. Батько карав дітей за вживання українських слів, мати – російських, самовіддано відстоюючи право користуватися мовою народу, серед якого вони жили. Батькове українофобство Л.Яновська пояснювала його особистою неприязню до П.Куліша, який постійно, навертаючи матір до просвітницької діяльності на ниві українства, відволікав її від домашніх обов'язків. Слід зазначити, що Щербачов переміг у цьому двобої. Йому сприяла й офіційна політика, яка проводилася в Російській імперії щодо української культури. Зрештою, сім'я розпалася. З двома дрібними дітьми (двох старших залишила чоловікові) мати переїхала до Петербурга, сподіваючись, що П.Куліш забезпечить її роботою. Проте не знайшовши там місця, без підтримки, всіма покинута, вона збожеволіла і померла у Миколаївській лікарні.

Після смерті Марії Боголюбцевої Щербачов забирає дітей до себе. Через довірливість він втратив посаду нотаря і змушений був заробляти на прожиття великої родини грабарюванням. Платити за навчання дітей у батька не було можливості, і якби не місцеві меценати – начальниця Кременчуцького пансіону Парфацька та лікар Мельников (батько Катерини Мельникової, згодом дружини українського історика В.Антоновича. – Н.Ш.) – Л.Яновська не здобула б освіти. Помітивши музичне обдаровання дівчинки, вони взяли на себе витрати за її навчання в пансіоні.

У цей час юна Щербачова знайомиться з творами М.Некрасова, М.Лермонтова, Г.Успенського, М.Добролюбова, В.Белінського, М.Чернишевського, А.Чехова, В.Шекспіра, Г.Ібсена, Г.Гауптмана. Вже у Полтавському інституті шляхетних дівчат, куди її перевела з пансіону впливова родичка, вона

¹ Полтавка Н. (Н.Білозерська). Роман Віктора Забіли (З оповідань моєї матері) / Н.Полтавка // Зоря. – 1894. – № 18. – С. 405; Нудьга Г. Два поети – романтики / Г.Нудьга // Забіла В. Михайло Петренко. Поезії / В.Забіла. – К., 1960. – С. 3–34.

захопилася філософією, про що свідчать її щоденникові нотатки з Канта, Дарвіна, Мальтуса, Шопенгауера, Ніцше. Пізніше ці зацікавлення відобразяться у письменстві. Л.Яновська розвиватиме ідеї Канта про потенційні моральні сили людини, необхідність гамувати егоїзм, про суперечність між розумом і почуттями, перевагу етичного над естетичним, винятковість та непізнаність творчого процесу чи коли, відштовхуючись від думок Мальтуса і Шопенгауера, проповідуватиме благоговіння перед усім живим. Особливі творчі «взаємини» у неї склалися з Ніцше. На відміну від його орієнтації на надлюдину Л.Яновська дбатиме у своїй творчості про загал, а конкретніше – про «маленьку людину». На протизвагу зневажливому ставленню Ніцше до жінки, що придатна, як він вважав, лише для дітонародження, вона обстоюватиме її право на громадянство, освіту, творчість, тобто право бути особистістю. Знання з філософії матимуть важливе значення для Л.Яновської як митця, бо врятують її від провінціалізму, особливо небезпечного на шляху просвітництва.

Духовним наставником Л.Яновської був учитель історії О.Корсунський. Саме він збудив у дівчині потяг до самостійної праці. Щоправда, в Полтавському інституті ні з української літератури, ні з мови майбутня літераторка знань не здобула, бо тут молодь виховували в шовіністичному ключі. Закінчила вона цей навчальний заклад з глибоким переконанням, що «наука і русифікація то є синоніми, й інтелігентові розмовляти по-українськи – то обкрадати самого себе...»².

Відавши перевагу літературній та педагогічній діяльності над кар'єрою співачки, Л.Яновська у 1880 р. їде в с. Рудки Лубенського повіту, де влаштовується домашньою вчителькою. Тут, на Лубенщині, вона виходить заміж за В.Яновського, дрібного поміщика, лояльного до прогресивних починань української ліберальної інтелігенції. Член Київської громади, а в минулому учасник Герцоговинського повстання 1875–1876 рр. проти турецького поневолення балканських народів, він постав в очах дівчини героєм. Однак подружнє життя склалося не так, як бажалося. Попри сімейні обставини, які аж ніяк не сприяли літературній творчості, вона на глухому хуторі Тарновщина (куди переїхала до чоловіка і де прожила 20 років) наполегливо працювала над самоосвітою не тільки в ділянці української мови та літератури, а й історії, етнографії, фольклору.

Перше друковане оповідання Л.Яновської українською мовою «Злодійка Оксана» вийшло у журналі «Зоря» 1897 р. за сприяння В.Шемета та М.Кононенка. В.Шемет відіграв у житті письменниці особливу роль. Переконаний «тарасівець» (член Братства тарасівців), він навернув молоду жінку до культурницької роботи, пробудив у ній національну самосвідомість, відповідальність за долю українців та їхню культуру. Її намір писати підтримували й інші українські діячі: П.Житецький, М.Лисен-

ко, М.Старицький, Олена Пчілка, а згодом – молоді на той час літератори: С.Єфремов, В.Доманицький, Ф.Матушевський, В.Дурдуківський.

Справжній успіх Л.Яновській принесли, проте, інше оповідання – «Смерть Макарихи», надруковане В.Науменком у «Киевской старине» за 1900 р. Народознавчим аспектом воно дуже сподобалося письменникові й відомому історикові О.Левицькому. Високу оцінку цьому оповіданню дав і М.Горький. Таким чином молода письменниця отримала визнання. А далі з'явилися оповідання «Ідеальний батько» (1900), драми «На Зелений Клин» (1900), жарт «На сіножаті» (1901), повість «Городянка» (1901). Як бачимо, вже з цього переліку жанровий діапазон Л.Яновської досить широкий.

Вона розпочала свій творчий шлях у важкі для України 90-ті рр. На Наддніпрянщині був чинний Емський акт 1876 р., царська цензура перешкоджала українському книгодрукуванню, але українські письменники долали цей депресивний стан завдяки культурницько-національній ідеї. Л.Яновська теж пішла цим шляхом. Уже в перших творах вона виявила глибоке знання народного життя та людської психології, інтерес до неординарних тем, майстерність у виборі сюжету.

Доповнюючи відому статтю І.Франка «Старе й нове в сучасній українській літературі» (1901), Б.Гринченко серед вартих уваги прозаїків назвав Л.Яновську, а поряд з нею Грицька Григоренка, В.Леонтовича, М.Чернявського, Д.Яворницького³.

М.Коцюбинський також звернув увагу на оригінальну творчу особистість Л.Яновської і запропонував їй взяти участь в альманасі «З потоку життя» (1905). Письменниця надіслала до цього збірника оповідання про трагічну долю обдарованої художниці під назвою «Два дні з життя». Становище жінки в суспільстві (як селянки, так і інтелігентки) турбувало Л.Яновську в усі періоди її творчості.

Значною подією в житті письменниці стало відкриття пам'ятника І.Котляревському в Полтаві, куди 30 серпня 1903 р. з'їхався цвіт української інтелігенції. Організатори планували перетворити цю подію на своєрідний письменницький форум, на якому шляхом дискусії обговорити питання подальшого розвитку української літератури. Проте не творчі, а політичні проблеми вийшли на перший план. Тодішній міністр внутрішніх справ Росії В.Плеве надіслав телеграфом заборону виголошувати промови та зачитувати адреси українською мовою. На зібранні міської думи з делегатів од Наддніпрянської України лише М.Коцюбинському вдалося виголосити адрес українською мовою. Глибоко в душу запали його слова, що відбили тогочасний трагічний стан української нації та її культури: «Живий організм українського народу зберіг лише коріння, його цвіт – інтелігенція – зів'яв і обсыпався. Ми бачимо безодню: по однім боці простий люд,

² Я н о в с ь к а Л. Твори / Л.Яновська. – К., 1930. – С.14.

³ Гринченко Б. Несколько дополнений к статье И.Франко об украинской литературе / Б.Гринченко // Киевская старина. – 1902. – № 3. – С. 171, 173.

що живий традиціями колишнього, з другого – зде-націоналізована, збаламучена інтелігенція, одірвана од народу»⁴.

Як писати і для кого? Як подолати прірву між інтелігенцією і народом? Як поєднати проблеми художнього поступу і моральну відповідальність за «меншого» брата, його рівень підготовленості до сприйняття не лише фольклору, а й професійного мистецтва? Ці питання не могли не хвилювати молодшу літераторку, яка перебувала у процесі становлення, виробляючи власні ідейно-естетичні орієнтири. Л.Яновська обрала широкого читача. Водночас вона прагнула не відстати від найновіших тенденцій літератури початку ХХ ст.

1905 р., з яким українська інтелігенція пов'язувала сподіванки на свободу для свого народу, став знаменним і в особистому житті Л.Яновської. Він посилив у ній громадські почуття, вирвав з периферії – цього року вона переїхала до Києва, і цього ж року у видавництві «Вік» вийшла друком її перша збірка оповідань, до якої, крім уже згаданих, увійшли твори «Лісничий», «Пролісок», «Доля», «Як Лепестина карасіру добувала», «Зарік Горпини».

Чим була прикметна ця збірка? По-перше, у ній було зображено «маленьку людину». Л.Яновська писала не тільки про селянина, а й про лісника, рибалку, міщанина, прикажчика. Завдяки майстерно побудованому сюжету посилювався емоційний вплив оповідань. А по-друге, і це головне, поряд із соціальною характеристикою героїв письменниця подавала й глибоку індивідуально-психологічну мотивацію їхніх учинків. Позитивне й негативне вона виявляла незалежно від поділу на ситих і голодних, з червоточиною в душі могли бути як ті, так і інші («Доля», «Як вони її почепили»). Це була типова концепція особистості пізніх народників. Авторка ставила за мету переконати, що людина – не лише продукт суспільних відносин і не лише біологічний організм з певним успадкованим генетичним кодом, а й морально окреслена індивідуальність, у якій постійно борються добро і зло, альтруїзм і егоїзм. Завдяки цьому мотиву, який не зникав упродовж усієї її творчості, Л.Яновська виходила на рівень філософського осмислення особистості. Саме песимістичними застереженнями щодо мінливості та непізнаваності людської сутності Л.Яновська насторожувала не одне покоління дослідників. Як, до речі, і В.Самійленко, який не раз висловлював сумніви в питанні доцільності ідеалізації людської природи. У своєму гумористичному вірші «Від чого люди лихі», написаному значно пізніше, «порчу» людини він вбачав у технічних прорахунках Бога ще при сотворінні Адама. Солідаризувався з ним і провідний критик модерністського часопису «Українська хата» А.Товкачевський. У статті «Егоїзм та альтруїзм в житті інтелігенції» він писав: «Народ – це не тільки гурт ограбованих, покривджених, поневолених осіб, гурт бідаків, яких

можна і треба жаліти, це разом і колода на дорозі свободної людини, мур, об який інтелігенція розбивала й досі розбиває собі лоби»⁵. Факт спільності поглядів на народ симптоматичний. Не випадково видавці визнавали, що позиція Л.Яновської десь поміж Б.Грінченком та В.Винниченком.

У початковий період творчості літераторку передусім турбувала морально-етична проблема відступництва – від совісті, честі, від обов'язку батька перед дитиною («Ідеальний батько»), відповідальності інтелігенції перед народом («Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває», «Лісова квітка»). Оповідання «Ідеальний батько» в моральному аспекті має багато спільного з оповіданням В.Винниченка «Кумедія з Костем». Однак якщо в першому увага зосереджена на протиставленні почуттів батька до законної та незаконної дитини, то у другому – на щемливих почуттях сирітства наймита, паненяти-байстрюка. Головний герой однієї з найпопулярніших п'єс «Лісової квітки» студент Андрій, прикриваючись пишномовними фразами про любов до народу, привласнює гроші, призначені для допомоги голодуючим. Тут, як бачимо, розгортається конфлікт, побудований на невідповідності слова і діла, який не так часто трапляється в українській літературі. Гостросюжетна комедія з великим успіхом ішла як у професійних театрах (роль Зіньки грала М.Заньковецька, до речі, п'єса їй і присвячена), так і по аматорських гуртках. За радянського часу комедія ставилася на сцені під назвою «Як вони допомагали» (1924).

Про цю п'єсу М.Коцюбинський у листі до Л.Яновської 1903 р. писав: «Вашу “Лісову квітку” прочитав я з насолодою. Як тема, так і виконання такі хороші, що у нашій літературі появляються такі високої вартості твори. Вже таки ніде правди діти – Ви великий майстер у виборі сюжетів...»⁶.

Далекоглядність Л.Яновської виявилася ще й у тому, що вона порушувала у своїй творчості проблему міщанства в передреволюційний час, актуальність якої з погляду історичної перспективи, як бачимо, зростала. У щоденнику за 1906 р. письменниця зробила такий запис: «Міщанами можна називати не тільки тих людей, яких задовольняє шаблонне життя та сучасні традиції, але які й ідейно не вище за золоту середину. Вони не переживають ніяких драм, доживають до великої старості. Їх не можна змішувати з усіма людьми не протестуючими, бо задля протесту треба волю, а не всяка високоідейна людина має велику волю; крім того, вона не може бути напруженістю довгого часу однаково інтенсивна. У кожній ідейній людині бувають хвилини найвищого напруження волі хоча б в дитячі чи юнацькі часи, коли вона протестує, але протест той може бути задавлений далі обставинами, які завжди дужчі за середню волю однієї людини»⁷. Найяскравіше розгортає проблему міщанства

⁵ Товкачевський А. Утопія і дійсність: (До характеристики української інтелігенції) / А.Товкачевський. – К., 1911. – С. 116.

⁶ Коцюбинський М. Твори. – С. 291.

⁷ Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. – Ф. 38. – Од. зб. 106. – Арк. 86 зв.

⁴ Коцюбинський М. Твори: у 7 т. / М.Коцюбинський. – К., 1974. – Т. 5. – С. 336.

Л.Яновська у комедіях «З великої хмари малий дощ» (1903) та «Блискавиця» (1903). В останній про загальну атмосферу повітового міста свідчить учинок молодого телеграфіста, який, змагаючись за ідеал, прагнучи знайти своє місце у суспільстві, купує раків на гроші, що призначені для подарунку майбутній дружині, й випускає їх у місцеву річку для загального добра. «Десь грім за горами, а у нас вчинок Димитрія Петровича – то маленька блискавиця од того грому на краєвиді нашого темного життя», – так оцінює цю подію один з героїв п'єси.

Про те, як відгукувалися революційні події в душах людей з різних суспільних прошарків – в обміщаній сім'ї робітника та поруйнованій аристократичній родині – йдеться в оповіданні «Серед темної ночі». Наявність саме таких, ще не зрілих і не сформованих середовищ (а вони були непоодинокі) напередодні революційних подій 1905 р., підводить до думки, що альтернатива – просвіта чи революційна боротьба? – постала на порядку денному не випадково, а порушені Л.Яновською питання на той час звучали актуально саме завдяки її застереженням щодо непізнаних сил людини та доцільності революції як акту кровопролиття.

Повість «Городянка», що побачила світ в один рік із повістю М.Коцюбинського «Для загального добра», написана у традиціях реалістично-побутового письма. Водночас у ній порушено проблему «виродження» народної душі, «відчуження» від селянської праці, відступництва від моральних заповітів батька й матері, способу життя, «малої» батьківщини. Але, на жаль, повість залишилася ніким не поміченою. Зате її перевидання 1929 р. з передмовою С.Єфремова зустріла злива неприйняття. Авторку одноставно звинувачували у безсилі наслідкуванні «Бурлачки» І.Нечуя-Левицького. Критика не помітила головного: героїні цих повістей – люди різної «якості», і керуються вони в житті різними моральними принципами. Приська («Городянка»), маючи можливість влаштувати своє особисте життя, працювати на своєму клатті землі і працю вивести себе в люди, тікає із села в місто. Її тягне на легший, почесніший, на її думку, хліб – покоївський. Василина («Бурлачка») зазнає нещастя на службі через свої почуття, стає покриткою і більше того – вбивцею власної дитини. У село вона не може повернутися, бо боїться людського суду, ганьби, а не важкої селянської праці. При такому прочитанні повістей відбувається переакцентування значення порушених питань – на перше місце виходить пізнання сутності людської природи, її психіки, а не ідеалізація або приниження міста. Лінощі людини, її егоїзм, жмикроутство – ось що насторожувало і лякало письменницю в людській природі.

Порівняно з «Городянкою» (1901) «Тайна нашої принцеси» (1911) та «Мій роман» (1917) становлять вищий етап освоєння письменницею повістєвого жанру. На цьому шляху Л.Яновська не створила нового літературного канону, але пройшла еволюцію від народницької («Городянка») до психологічної повісті нового типу («Мій роман»). Це з погляду форми.

Якщо ж говорити про зміст, то ускладнювався і розширювався комплекс уже заявлених нею ідей. У повістях, як в оповіданнях та пізній драматургії, письменниця розвиває мотиви початку ХХ ст.: пошук людиною гармонії між почуттям і розумом, соціальним і біологічним, індивідуальним і колективним. У «Тайні нашої принцеси» Л.Яновська поєднала вже раніше окреслені проблеми – реалізація творчої особистості («Два дні з життя»), необхідність взаєморозуміння митця зі своїм співрозмовником («Свято»), несумісність егоїзму з добром («Вергуни»).

У повісті виведено образ надзвичайно обдарованої і такою ж мірою егоїстичної дівчини Тетяни, яка, нехтуючи інтересами своєї родини, таємно тікає з дому і завдяки багатому опікунові стає за кордоном відомою співачкою. Трагедія Тетяни як актриси полягає в її відокремленні від народу, в тому, що красу вона сприймає за зовнішніми ознаками, поза змістом. А як людини – в егоїзмі, який і спричинився до сліпого обожнення естетичного, віри в своє особливе призначення на землі. Начебто у відповідь на жорстокість у ставленні до матері, відступництво перед своїм рідним краєм у неї виникає почуття ностальгії, що й повертає її на батьківщину, понад те – пробуджує в ній людину. «...Туга за рідним краєм, – зізнається вона своїй родичці, – будь той край на острові серед крижаного моря або серед пісків Сахари – не порожні слова й не вигадка, а почуття таке велике, таке могутнє, таке реальне, що я не знаю, до якого почуття його можна прирівняти!»

Процес пробудження душі знаходиться також у центрі повісті «Мій роман». Головну героїню, жінку аристократичного кола, матір п'яťох дітей, повертає до духовного життя вперше пізнане нею почуття любові до вчителя. Воно дає їй змогу відчути себе особистістю, збагнути всю складність багатовимірного світу. Критика М.Жученка вразив ненатуральний, штучний кінець твору, який, на його думку, не впливає з характеру героя⁸. Але саме завдяки цій кінцівці письменниця оголила сутність людської природи. Написаний на одному подиху, як сповідь закоханої жінки, «Мій роман» уже не має й тіні побутовізму, який був зовсім непридатним для розв'язання філософських проблем невідповідності суб'єктивного об'єктивному, суперечності між духовним началом і чуттєвим. У цій повісті Л.Яновська йде шляхом виниченківського експерименту. Згадаймо хоча б його п'єсу «Базар». Поставлені у двох останніх повістях проблеми, напевне, і були причиною того, що їх після 20-х рр. не передруковували.

Л.Яновська писала, як уже зазначалося, й драматичні твори. Не випускаючи з уваги селянського глядача, вона зрозуміла, що для літератури навіки минулися, умовно кажучи, часи гопаків. «Етнографічно-побутова драма в тісних рамках сільського життя уступає, – писала вона, – місце соціально-філософській, психологічній драмі, і українські артисти мусять також проходити, як артисти всіх

⁸ Див.: Літературно-науковий вісник. – 1918. – № 2–3. – С. 234.

культурних націй, школу, коли дбають про користь, про славу свого театру, коли хочуть, щоб сили їхні та хист не загнули дарма...»⁹.

Етнографічний елемент зникає навіть у її п'єсах із життя селянства. Натомість авторка поглиблює психологічний аналіз і знову-таки, лишаячись вірною собі, прагне охопити протилежні соціальні настрої як селян, так і робітників, не оминаючи й тих, хто вагався в доцільності соціальних перетворень. Найпоказовіші з цього погляду п'єси «В передрозвітному тумані» та «Жертви» («В підвалі»). Тут письменниця розвиває ідеї, що наближаються до новітньої драми.

У п'єсі «Жертви», якою письменниця особливо дорожила, порушено не менш актуальну проблему боротьби в людині індивідуального та колективного, біологічного та соціального начал. У цьому творі зображено типову робітничу сім'ю. Але при цьому основна увага зосереджена на психологічному стані годувальника великої родини, який, хоча і захоплений дівчиною-революционеркою, вагається у виборі своїх дій: сидіти дома чи йти до повсталих робітників. Його сум'яття зумовлене суперечністю між любов'ю батька, страхом втратити останній шматок хліба та обов'язком громадянина. Л.Яновська свідомо придивлялася до тих, хто не був певен у виборі своєї соціальної позиції, бо таких, на її думку, у передреволюційний час була більшість, і саме вони в майбутньому мали визначити результати великих соціальних перетворень. М.Садовський вважав цю п'єсу не тільки тематично, а й сценічно однією з найкращих в українській драматургії початку ХХ ст. і дуже шкодував, що через цензурні утиски не зміг поставити її на сцені, хоча і розпочав був над нею роботу.

Пом'якшенню цензурних заборон раділи всі культурні діячі та вболівальники за долю свого народу. Раділа і Л.Яновська. «Хвалить Богу, – писала вона М.Коцюбинському в листі від 2 липня 1903 р., – вже цензура не боронить поширювати теми: тепер час за письменниками. Перейде рік – другий – і репертуар драматичних театрів України здобуде собі містечко серед других утворів більш щасливих до цього часу націй. І я певна, що то місце не буде останнім»¹⁰. У той час літераторка активно пише про життя інтелігенції та частіше напівінтелігенції. З'являються її п'єси «Без віри», «Людське щастя», «Noli me tangere», «Огненний змії», «Четверта аксіома». Ця тематика давала їй змогу сміливіше порушувати ті філософські проблеми, які так чи інакше варіювалися в її попередніх творах і зводилися до визначального мотиву всієї творчості – пошуки людиною гармонійної єдності між бажаним і дійсним. Уловлюючи цю змістову доміную, С.Єфремов дав дуже влучну характеристику творчості Л.Яновської у своїй «Історії українського письменства» (1917). Він вважав, що центральною проблемою у творчості письменниці є проблема людського щастя. Л.Яновська, на його думку, усвідомлювала, що людські взаємини

часто стають джерелом душевних мук, і саме вони вбивають у людині достоїнство, доводять її до здиравання, підтинають у корені надії на власне щастя, знецінюють саму правду життя, розмінюючи її на дріб'язок матеріальних інтересів. Водночас людина має найвищу вартість сама по собі, що не залежить від її внутрішнього змісту. Вона має право на необмежений розвиток своїх сил і здібностей.

З огляду на сюжетну подібність п'єси Л.Яновської «Без віри» із п'єсами Г.д'Аннунціо «Джоконда» та Г.Ібсена «Коли ми, мертві, пробуджуємося» критика відразу почала шукати ідейний перегук між ними. Акцентувалося на протиставленні мистецтва дійсності. Цей твір Л.Яновської за радянського часу трактувався як спрямований проти декадансу. Насправді ж тут передусім важить моральна проблема довіри до людини.

У п'єсі «Людське щастя» страждають усі. Водночас щастя кожен розуміє по-своєму. Л.Старицька-Черняхівська слушно спостерегла, що в цій п'єсі поєднані дві драми. Перша розгортається між діаметрально протилежними типами: чоловіком, що живе у сфері духовних потреб душі, та жінкою, для якої сфера краси, ідеал речей, фарб – над усе. Щастя одного руйнує щастя другого. Таке поєднання людських вдач спричиняє драматичний конфлікт. Друга драма виростає між духовно близькими людьми, щастя яких руйнують зовнішні обставини¹¹.

Л.Яновська показує своїх героїв у дзеркалі старого як світ конфлікту, але дивиться на них уже крізь призму нової моралі. І в цьому вона стоїть поряд із В.Винниченком, зокрема розвиває його ідею спадкоємності поколінь: діти змушені розплачуватися за «гріхи» батьків.

Водночас Л.Яновська ставить у цій п'єсі проблему цільної людини. Невипадково головний герой – учений-дослідник – кидає своїм близьким: «Я вимагаю, щоб ви признали в мені цілу людину... Моє щастя – то людське щастя: то гармонійний акорд усіх струн нашої душі, а не мелодія на одній струні. Моє щастя – то життя, відповідне всім потребам розуму, серця, моїм поглядам, вдачі моїй...».

Уміння глибоко проникати у потаємні куточки душі свого героя надало Л.Яновській певності і штовхнуло навіть до полеміки з винниченківською ідеєю «чесності з собою». Зокрема у п'єсі «Щаблі життя» письменник намагався викрити фальш християнської філософії милосердя. Свою п'єсу «Noli me tangere» Л.Яновська написала у відповідь на «Щаблі життя», обстоюючи думку про право на життя всього живого на землі, навіть «низьких» типів людського роду. У неприйнятті п'єси В.Винниченка «Щаблі життя» Л.Яновська була не самотня. З критичними міркуваннями з приводу неї виступив Г.Хоткевич. У статті «Українська декаденщина» (1911) заперечив винниченківські «експерименти» на моральні теми старійшина української

⁹ Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. – Ф. 38. – Од. зб. 105.

¹⁰ Літературна газета. – 1957. – № 20.

¹¹ Літературно-науковий вістник. – 1909. – Т. 47. – Кн. 12. – № 7. – С. 134–138.

літератури І.Нечуй-Левицький. Водночас багато хто з українських літераторів не міг вибачити Л.Яновській, що вона наважилася, за їхніми словами, «грати в шахи з невідомими партнерами». Подібне ставлення було непоодиноким фактом літературної біографії письменниці. І на це були свої глибокі причини: вона сприймала і підтримувала не все українське, а лише те, що, на її думку, могло бути корисним українському народові та його культурі. А саме: створювала не ідеалізовані національні типи, схилившись перед ними, а «застережувальні», бачила і виявляла не завжди найкращі риси людської натури, умовно кажучи, деромантизувала характери. Така тактика не сприймалася, через це письменницю часто звинувачували у недостатньому почутті патріотизму.

Чи не найточніше визначив місце Л.Яновської в українській драматургії Я.Мамонтов: «Не зважаючи на відсутність яскравих драматичних талантів, такі автори, як Б.Грінченко, І.Франко, Л.Яновська, В.Самійленко, своїми оригінальними п'єсами і перекладами все-таки виводили український репертуар з вузького кола етнографічно-побутових сюжетів і допомагали йому піднятися на рівень культурних націй»¹².

Висвітлюючи революційні ідеї та пошуки нової моралі будівником нового, масштабно закросеного гуманістичного суспільства, Л.Яновська не тільки йшла за М.Коцюбинським та В.Винниченком, а й полемізувала з ними. Керуючись своїми моральними настановами – «оглядатись на меншого брата», вона за комплексом ідей не поривала з народництвом, щоправда, пізнім, сповненим критицизму, відтак і натуралізму. Порушуючи філософські теми, водночас наближалася до новітньої школи прозаїків та драматургів.

У публічній діяльності Л.Яновська досягла визнання громадськості, здійснивши те, що не вдалося її матері. Втілюючи в життя ідею шанованого серед літературних кіл бібліофіла-сподвижника Л.Жебуньова, вона влаштувала вечори при Українському клубі, читала лекції по недільних школах та ремісничих гуртках. Як член Всесвітньої ліги жінок організувала у Києві Жіноче зібрання. Поборниця ідеї жіночої емансипації, Л.Яновська виступила з багатою на фактичний матеріал доповіддю про становище української селянки на Першому російському жіночому з'їзді, що відбувся в Петербурзі 1908 р. Діяльність її у справах жіночого питання стала настільки відомою, що її обрали 1911 р. делегатом Міжнародного жіночого з'їзду, який відбувся у Стокгольмі.

Письменниця брала активну участь у діяльності київської «Просвіти» (вела секцію драматургії), а з 1906 р. очолила її. У цей період свого життя вона підтримувала дружні стосунки з Лесею Українкою, М.Лисенком, М.Старицьким. За пропаганду «недозволених» ідей Л.Яновська як голова «Просвіти» була віддана до суду і лише випадково unikла покарання.

Про ідейну спрямованість діяльності київської «Просвіти» яскраво свідчить донесення завідуючого «присутством» київського генерал-губернатора Щеглова від 10 червня 1910 р. з приводу бібліотеки товариства, зібраної Б.Грінченком (до 10 тисяч томів): «Всі брошури, незважаючи на різні назви, порушують соціально-політичні питання, причому досить певної програми: дискредитація монархічної влади, пропаганда республіканських ідей... піднесення вузької автономії для членів багатомовних державних одиниць... Таким чином, просвітнє товариство сіє в народних масах не зерна хліба духовного, а плевели чи, вірніше сказати, щиро намагається посіяти вітер в надії пожати з часом бурю»¹³. Існування бібліотеки при «Просвіті» прискорило ліквідацію товариства¹⁴.

Своє ставлення до Л.Яновської як діяча просвітницького руху українська громадськість посправжньому виявила тоді, коли довелося обирати посланця від Києва до Москви на відзначення 50-х роковин з дня смерті Т.Шевченка. Це делегування відбувалося за несприятливих політичних обставин, бо ж у Києві було заборонено вшановувати пам'ять великого національного поета.

Те, що Л.Яновська побачила у Москві, надзвичайно її здивувало: Шевченка знають і люблять поза межами України. Про своє враження від того, як московські друзі відзначали цю дату, вона писала в газеті «Рада». Цікаво, що Комітет з улаштування Шевченківських свят у Москві, до якого входили видатні діячі (співак імператорських театрів І.Алчевський, професор Московського університету В.Вернадський, академік Ф.Корш, історик О.Новицький, архітектор-художник М.Філянський та ін.), почав свою роботу ще 1910 р.¹⁵

З доповіддю про Т.Шевченка Л.Яновська виїжджала до Москви і в 1914 р. Незважаючи на урядову заборону святкування 100-річчя з дня народження поета, громадськість багатьох міст Центральної Росії, Кавказу, Сибіру, не кажучи вже про Україну, хоча й напівлегально, але відзначила цю подію. «Мы с громадным удовольствием и благодарностью констатируем, – говорила Л.Яновська у Москві, – что большая часть прогрессивной печати, а следовательно, еще большая часть прогрессивного общества всех народностей России не осталась безучастным свидетелем возмутительного произвола, а выразила и выражает украинцам свое сочувствие... Шевченко избранник, парламентар всего украинского народа... Оскорбление его памяти есть оскорбление всей нации. Правительство, конечно, это знает и наносит совершенно сознательный удар...»¹⁶.

Л.Яновська багато зробила у справі популяризації творчості Шевченка і серед українського наро-

¹³ Див.: С і н ь к о Г. Любов Яновська / Г.Сінько. – К., 1962. – С. 21.

¹⁴ Див.: Знищення київської «Просвіти» // Рідний край. – 1910. – 14 квіт. – С. 3.

¹⁵ Див.: На спомин 50-х років смерті : [збірник, посвящений пам'яті Т.Г.Шевченка]. – Москва, 1912. – С. 5.

¹⁶ Цит. за: С і н ь к о Г. Любов Яновська / Г.Сінько. – К., 1962. – С. 229.

¹² М а м о н т о в Я. Українська драматургія передреволюційної доби (1900–1917): Історичний огляд / Я.Мамонтов // Червоний шлях. – 1926. – № 11–12. – С. 181.

ду. Зокрема вона виголосила доповідь про поета в Лубнах, коли там відзначали 50-ті роковини з дня його смерті, наголосивши, що Шевченко в історії українців залишиться апостолом правди, який зберіг заповіді, ідеали, молитви, мрії, надії і звичаї, історичну пам'ять і віру свого народу.

Літературно-громадську діяльність Л.Яновська завершила у 1915–1916 рр. Пізніше вона хіба що взяла участь в організації Українського національного театру. Це був 1917 рік. Шляхом кооптації вона ввійшла до комітету Українського національного театру разом з Оленою Пчілкою, В.Самійленком та С.Васильченком, поповнивши його попередній склад (Л.Старицька-Черняхівська, І.Стешенко, О.Олесь, М.Вороний; комітет очолювали В.Винниченко та М.Старицька). Численність представництва не завжди гарантує серйозність і масштабність дій. Але цей захід мав запевнити значний поступ у культурологічній роботі в Україні: комітетові вдалося відкрити драматичну школу для українських робітників, організувати комітет Українського робітничого театру, курси для режисерів. Розпочалася робота над режисерськими виданнями п'єс українського та західноєвропейського репертуару. Планувалося відродити і мандрівний театр. Репертуар

Українського національного театру мали складати не лише вітчизняні здобутки, зокрема п'єси Л.Яновської, а й світові¹⁷.

Не оминали Л.Яновську увагою і молодші літератори. Так, приїхавши з Харкова на зустріч із київськими письменниками «Жовтневого блоку», гартівці вшанували її відвідинами¹⁸. Померла Л.Яновська 1933 р. Похована у Києві на Байковому кладовищі.

Любов Яновська не забута. Її ім'я ввійшло до історії української літератури. Наприкінці 50-х рр. твори письменниці надрукувало Державне видавництво художньої літератури. 1991 р. з'явився найповніший її двотомник. Про життєвий і творчий шлях Л.Яновської написав окрему книжку Г.Сінько (1962). Однак ця літераторка й досі у нас недостатньо поцінована. Тривалий час Л.Яновську зараховували до поміркованих письменників (після революції 1917 р. таких називали ще попутниками), відтак і твори її вважали неактуальними. Із цим важко погодитися. Творчість цієї письменниці варто розглядати крізь призму «літератури-перестороги», уроки якої вельми повчальні.

¹⁷ Див.: Робітничка газета. – 1917. – 15 жовт.

¹⁸ Див.: Червоний шлях. – 1923. – № 9. – С. 225.

Інна ПРИЙМАК,
кандидат філологічних наук,
доцент Хмельницького
національного університету

ФОРМУВАННЯ ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ ЛЮБОВІ ЯНОВСЬКОЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ЛІТЕРАТУРНО- МИСТЕЦЬКИМИ ПОШУКАМИ ДОБИ

Сучасне українське літературознавство має складне й невідкладне завдання – створити фундаментальну академічну історію національного письменства. Ця капітальна праця, що, безперечно, ґрунтуватиметься на принципах повноти й наукової об'єктивності, повинна найперше цілісно представити українську літературу, яку створювали митці різної «величини», таланту. У такому разі науково некоректно оминати увагою «другорядних» авторів, бо за таких умов неможливо простежити особливості певної літературної епохи, надто коли йдеться про письменників, вихід творів яких одразу ж активно сприймався читацькою публікою.

Власне до «другорядних» традиційно відносять і Любов Яновську – авторку самобутньої прози й драматургії. Письменниця досить активно й плідно працювала на літературній ниві кінця ХІХ – початку ХХ ст., поруч із загальновідомими й менш відомими письменниками, такими як Леся Українка, М.Коцюбинський, В.Стефаник, О.Кобилянська, Грицько Григоренко, Н.Кибальчич, Т.Бордуляк, М.Левицький, Л.Старицька-Черняхівська та ін., стояла біля витоків національного модернізму, оновлювала українське мистецтво слова.

Прикметно, що на початку ХХ ст. її твори постійно друкувалися на сторінках солідних періодич-

них видань, зокрема «Літературно-наукового вістника», «Киевской старины», виходили вони й окремими відбитками. Літературна спадщина Л.Яновської ставала предметом дослідження маститих критиків, її сучасників: І.Франка, С.Русової, М.Євшана, О.Грушевського, С.Єфремова, Д.Антоновича, Я.Мамонтова, І.Личка, В.Мировець (В.Дурдуківського), Л.Старицької-Черняхівської¹. Після смерті письменниці (останні 10 років свого життя вона була прикута до ліжка, самотня, бо троє дітей розкидав по світу рево-

¹ Див.: Г р у ш е в с ь к и й О. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Загальний погляд на українську літературу ХІХ ст. / О.Грушевський // ЛНВ. – 1908. – Т. 43. – Кн. 8; Є в ш а н М. Куди ми прийшли? Річ про українську літературу 1910 року / М.Євшан. – Львів, 1912; Є ф р е м о в С. «Городянка» Л.Яновської / С.Єфремов // Я н о в с ь к а Л. «Городянка»: повість / Л.Яновська. – К.: Сяйво, 1929; М а м о н т о в Я. Українська драматургія передреволюційної доби (1900–1917) / Я.Мамонтов // Червоний шлях. – 1926. – № 11–12; М и р о в е ц ь В. Наші театральні новини / В.Мировець // ЛНВ. – 1902. – Т. 18. – Кн. 4; Р у с о в а С. Наші визначні жінки / С.Русова. – Вінніпег, 1945; С т а р и ц ь к а - Ч е р н я х і в с ь к а Л. Свято української сцени (25-ліття М.Садовського) / Л.Старицька-Черняхівська // ЛНВ. – 1907. – Т. 38; С т а р и ц ь к а - Ч е р н я х і в с ь к а Л. «Людське щастя» Л.Яновської / Л.Старицька-Черняхівська // ЛНВ. – 1909. – Т. 47. – Кн. 7.